

تبیین جامعه‌شناختی هویت ملی ایرانیان

(صفحات ۳۷ تا ۶۷)

طاها عشایری^۱ * اکبر ذولفقاری^۲ * فاطمه نامیان^۳ * الهام حسین زاده^۴

پذیرش: ۹۷/۰۷/۲۴

دریافت: ۹۷/۰۵/۱۵

چکیده

هویت ملی، امری جمعی، کلی و بالاترین سطح هویت که در چارچوب یک سرزمین معنا می‌یابد و بیانگر تعلق اجتماعی، احساس مشترک و باورهای کلی یک اجتماع با مؤلفه‌های زبانی، جغرافیایی، تاریخی، فرهنگی، نمادها، آداب و رسوم، هنجارهای مشترک است. هویت در ایران از عصر مشروطه به بعد یک مسئله اجتماعی مطرح شده و در آثار تاریخی و ادبیات روشنفکران و متفکران انعکاس یافته است. این پژوهش با هدف بررسی جامعه‌شناختی هویت ملی ایرانیان در پی آن است که مکانیسم علی اثرگذار بر هویت ملی ایرانیان چیست؟ و این هویت چگونه تکوین یافته است؟ پژوهش برای پاسخ به این پرسش، کلیه مطالعات تجربی (پیمایشی) صورت گرفته بین ۱۳۷۹ تا ۱۳۹۷ را با رویکرد cm2 بررسی و تحلیل نموده است. جامعه آماری آن ۲۶ سند پژوهشی و حجم نمونه ۱۹ مطالعه بوده است. نتایج پژوهش حاکی از این است که ۶۵ درصد مرد، ۳۵ درصد زن، ۵۹ درصد متأهل، ۴۱ درصد مجرد، ۶۵ درصد دارای تحصیلات دانشگاهی و ۳۶ درصد دیپلم و پایین‌تر، به لحاظ قومیت، ۳۱ درصد فارس، ۲۸ درصد ترک، ۱۰ درصد بختیاری و ۹ درصد کرد، مذهب ۵۹ درصد پاسخگویان شیعه، ۲۵ درصد سنی و ۱۶ درصد سایر مذاهب است. هویت ملی ۳۵ درصد سطح بالا، ۳۲ درصد سطح متوسط و ۳۳ درصد سطح پایین است. اندازه اثر کوهن نشان می‌دهد که عوامل سرمایه اجتماعی، ارزشی و هنجاری، هویتی، مصرف رسانه‌ای و نگرشی در شکل‌گیری هویت ملی ایرانیان اثرگذار بوده است.

واژگان کلیدی: هویت ملی، تاریخ، فرهنگ، جغرافیا، سرزمین، ایران.

۱. t.ashayeri@gmail.com

۲. Akbar_zolfeghari@yahoo.com

۳. namianfatemeh@gmail.com

۴. elhamhoseinzade110@gmail.com

۱. دکتری علوم اجتماعی، مدرس دانشگاه کاشان (نویسنده مسئول)

۲. استادیار، دکتری علوم سیاسی-توسعه، گروه علوم اجتماعی، دانشگاه پیام نور

۳. کارشناسی علوم اجتماعی-پژوهشگری، دانشگاه کاشان

۴. کارشناس ارشد مطالعات فرهنگی دانشگاه کاشان

مقدمه

هویت یک شاکله مهم اجتماع و نیاز فعلی جوامع است (رجایی، ۱۳۸۶: ۴۰). هویت مفهومی تاریخی و همزاد شکل‌گیری اجتماع بشری است. به لحاظ تاریخی، آغاز استفاده از این مفهوم، قرن ۱۸ بوده و اولین بار در سال ۱۹۵۰ در مطالعات فروید (روانشناسی) و ویلیام جیمز و هربرت مید (جامعه‌شناسی) مطرح گردید (ملکشاهی و همکاران، ۱۳۹۳: ۱۸۴). جامعه‌شناسان کلاسیک (کنت، دورکیم، وبر، زیمل، تونیس و پارسونز)، زبان، فرهنگ مشترک، آداب و رسوم، شیوه‌های قومی، قلمرو مکانی، تاریخ، سنت‌های اجتماعی و نوع نظام سیاسی را شکل‌دهنده هویت قلمداد می‌کنند. مهر به زادگاه، تعلق خاطر به خاطرات فردی و تباری در محیطی ویژه، دل‌بستگی را پدید می‌آورد که مهم‌ترین بستر شکل‌گیری هویت آن فرد یا گروه انسانی است. جامع‌ترین هویت جمعی نزد اجتماع، هویت ملی است که سرآغاز ایجاد یک احساس پابندی، دل‌بستگی و تعهد گروه، فرهنگ و جوامع به یکدیگر است (قمری، ۱۳۸۴: ۱۲۴). هویت ملی، نوعی هویت جمعی و نشانگر حس تعلق به ملت است (صالحی امیری و همکاران، ۱۳۹۳: ۹۸) و عامل همبستگی و شکل‌گیری روح جمعی در یک ملت و هم وجه مشخصه و معرفه آن در میان دیگر جوامع است (رضوی و دیگران، ۱۳۹۳: ۳۴) که این امر به شکل‌گیری احساس تعلق اجتماعی و اتصال و پیوستگی مردم (برگ و هجرم، ۲۰۱۰) و چسبندگی عاطفی و زیستی یک ملت می‌گردد (رضایی خیرآبادی، ۱۳۹۰: ۹۰). این مفهوم گاهی مجموعه‌ای از خصایص و ارزش‌های مشترک یک ملت است که افراد آن نسبت به آن‌ها آگاهی یافته و از این طریق با یکدیگر احساس تعلق می‌کنند، در نتیجه باعث تمایز بخشی یک ملت از دیگران می‌شود (اسپای برگر و انگرزبوک، ۲۰۰۵: ۵). در اصل مرز میان "ما" و "آن‌ها"، "خودی" و "غیرخودی"، "درون گروه" و "برون گروه" را مشخص، متمایز و تعریف می‌کند (گل محمدی، ۱۳۸۶: ۲۲۴). هویت ملی از تعلق فرد به یک سرزمین و

دلت ملی خاصی سرچشمه می‌گیرد (احمدی، ۱۳۸۲: ۱۴۲) و منابع سرزمینی را با عناصر قومی، فرهنگی، اقتصادی و حقوقی-سیاسی ترکیب می‌کند. احساس همبستگی با کل اعضای ساکن در یک چارچوب سرزمینی مشترک، سازنده هویت ملی است که به موجودیت کل آن آگاهی و به آن احساس وفاداری دارند (ملکشاهی و همکاران، ۱۳۹۳: ۱۸۴). ملت بودن نشان از وجود صداقت، توجه و انسجام مردمی است. داشتن هویت اشتراکی، مکانیسم ایجاد وفاق، همدلی، انسجام و همبستگی اجتماعی و استمرار حیات جمعی است (حیدری، ۱۳۹۶: ۲). هویت ملی، گسترده‌ترین (رستگار خالد و همکاران، ۱۳۹۵)، بالاترین سطح هویت جمعی (عبدالهی، ۱۳۷۵: ۱۴۲)، آخرین امر اکتسابی (شیخاوندی، ۱۳۷۹: ۱۳) و فراگیرترین سطح هویت در تمامی نظام‌های اجتماعی است (ملکی و عباسپور، ۱۳۸۸: ۱). اهمیت هویت ملی نسبت به سایر انواع هویت جمعی در تأثیر بسیار آن بر حوزه‌های متفاوت زندگی در هر نظام اجتماعی است (مقیم و امینی، ۱۳۹۱: ۱۵۵). کارکرد مهم هویت، ایجاد پیوستگی و همانندی در گروه‌های قومی است (غفاری نسب و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۱). مهم‌ترین عناصر و نماد ملی از جمله سرزمین، دین و آیین، آداب و مناسک، تاریخ، زبان و ادبیات، مردم و دولت، تاریخ، حکومت و سرزمین (حاجیانی، ۱۳۸۸)، ذهنیت مشترک تاریخی، میراث فرهنگی ایرانی-اسلامی، زبان و جغرافیا (تاجیک، ۱۳۸۴)، فرهنگ، تاریخ و جغرافیا، ارزش‌های انسانی، دینی و ملی (چلیپی، ۱۳۸۹)، پرچم و محدوده جغرافیایی از مؤلفه‌های هویت ملی هستند (جهانگیری و معینی، ۱۳۸۹؛ آزادارمکی و وکیلی، ۱۳۹۲: ۹). تاجفیل بین هویت اجتماعی و عضویت گروهی ارتباط برقرار می‌کند و عضویت گروهی را شامل سه عنصر می‌داند: الف. عنصر معرفتی یا شناختی که به میزان آگاهی شخص به متعلق بودن در یک گروه برمی‌گردد. ب. عنصر ارزشی که شامل محاسباتی می‌شود که فرد درباره پیامدهای مثبت و یا منفی عضویت گروهی دارد. ج. عنصر عاطفی و احساسی که به میزان احساسات نسبت به یک گروه و نیز افراد دیگری که رابطه ویژه‌ای با آن گروه دارند، بر همین مبنا

هویت اجتماعی عبارت از " برداشت یک فرد از خود به نسبت شناخت و آگاهی از عضویت در یک گروه به همراه بعد ارزشی و احساسی مرتبط با آن عضویت " است (تاجفل، ۱۹۷۸: ۶۳). مسئله هویت ملی از عصر مشروطه از اهمیت زیادی برخوردار شد. دغدغه هویت ملی در آثار بسیاری از نویسندگان مشروطه، گویایی جایگاه هویت ملی در این دوره تاریخی است (رضایی خیرآبادی و همکاران، ۱۳۹۰: ۸۹). پرداختن به مفهوم هویت در ایران، هم‌زمان با آشنایی ایرانیان با نخستین ظواهر تمدن غرب مطرح شد و نویسندگان و شعرای زیادی با به‌کارگیری برخی مؤلفه‌های هویت ملی و مذهبی در آثارشان، در ترسیم مرزهای هویت ایرانیان نقش مؤثری ایفا کردند (همان، ۹۰). هویت ملی در بین نویسندگان، مورخان و متفکران در برخورد با جریان‌های بیرونی، نوسازی، شرق‌شناسان و مکتب‌نوسازی به امری جدی تبدیل شد. ایران مانند کشورهای خاورمیانه دیگر و جهان، رنگین‌کمانی از اقوام و مذاهب را در خود جای‌داده است، به‌طوری‌که به گنجینه اقوام معروف است، اقوام با ساختار فرهنگی و نظام اجتماعی و جغرافیایی متفاوت و خرده‌فرهنگ‌هایی که از رسوم و آیین‌ها و شیوه‌های قومی خاصی برخوردار هستند. ایران، زیستگاه اقوام متعدد، خرده‌فرهنگ قومی همراه با سبک زندگی متنوع، هنجارها و آیین‌های محلی-بومی، روابط فرهنگی خاص در نظام جغرافیایی مختلف بوده و در این‌باره تقویت هویت ملی باهدف وفاق اجتماعی و پیوستگی به تعبیر کاهش فاصله اجتماعی امری الزامی است. عدم اهتمام به امر هویت ملی، می‌تواند تمامیت ارضی اجتماع را تحت تأثیر قرار دهد. ناهمگونی قومی-مذهبی و تضاد با هویت ملی یا عدم احساس تعلق ما، باعث شکل گرفتن تعارض‌های قومی-مذهبی و بحران هویت ملی می‌گردد. هویت ملی یک هویت فراقومی، ساختاری از هویت متکثر اقوام و خرده‌فرهنگ‌های در یک چارچوب جغرافیایی سیاسی، زیر نظر حاکمیت سیاسی واحد باهدف تأمین منافع مشترک، شکل گرفته، قوام‌یافته است، در ایران هویت ملی، تبلور و انعکاس‌دهنده آرمان‌های تاریخی، فرهنگی و اجتماعی، دفاع از سرزمین ملی،

دستاورد‌های معنوی و میراث زبانی-دینی است. این هویت در ایران، مجموعه خصوصیات تاریخی، فرهنگی و روانی که اراده جمعی، نماد روح جمعی را بیان می‌کند. درباره هویت ملی ایرانیان، مطابق نظام جغرافیایی، پژوهش‌های گوناگونی صورت پذیرفته و این پژوهش‌ها، ضمن داشتن یافته‌های مناسب، از پراکندگی و فقدان انسجام تجربی و نظری رنج می‌برند و نگارش فعلی بر این است که به پرسش ذیل پاسخ بدهد: پرسش اصلی: مکانیسم علی اثرگذار بر هویت ملی ایرانیان چیست؟ و هویت ملی ایرانیان چگونه تکوین یافته است؟

۱. مبانی نظری

۱-۱. ادبیات تجربی

پژوهش‌های حوزه هویت ملی، در جدول شماره ۱ ارائه شده‌اند^۱

جدول شماره ۱: ادبیات تجربی هویت ملی ایرانیان

کد	عنوان	نویسنده
۱	بررسی رابطه سرمایه اجتماعی و هویت ملی	جهانگیری و معینی (۱۳۸۹)
۲	نگرش جوانان نسبت به مؤلفه‌های هویت ملی و عوامل مؤثر بر آن	مقیمی و امینی (۱۳۹۱)
۳	بررسی جامعه‌شناختی نگرش جوانان نسبت به هویت ملی و مؤلفه‌های آن	ملکی و عباس‌پور (۱۳۸۸)
۴	گرایش دانشجویان بلوچ به هویت ملی در ایران	عبداللهی و حسین‌بر (۱۳۸۱)
۵	رابطه سرمایه اجتماعی و هویت ملی	رستگار خالد و همکاران (۱۳۹۵)
۶	بررسی عوامل مؤثر بر ارتقای هویت ملی	صالحی امیری و همکاران (۱۳۹۳)
۷	بررسی عوامل مؤثر بر هویت جمعی (محلی، ملی و جهانی) شهروندان	رفیعی و حبیب‌زاده (۱۳۹۲)
۸	تأثیر سرمایه اجتماعی بر هویت ملی جوانان	محمودی و اسکندری (۱۳۹۱)
۹	عوامل مؤثر در هویت ملی دانشجویان	کیا کجوری (۱۳۸۶)
۱۰	الگوی جامعه‌شناختی هویت ملی در ایران	رزازی فر (۱۳۷۹)

^۱ - کد ۱ الی ۲۰، در فراتحلیل در جدول خلاصه روش به ترتیب همین کد، ذکر شده‌اند.

۱۱	بررسی رابطه هویت ملی و قومی	ربانی و همکاران (۱۳۸۷)
۱۲	هویت ملی و برخی عوامل مؤثر بر آن	حقیقتیان و همکاران (۱۳۹۰)
۱۳	نقش سبک‌های هویتی در تبیین هویت ملی	مهرابی کوشکی و همکاران (۱۳۹۵)
۱۴	شکل‌گیری هویت قومی و ملی و عوامل اجتماعی مؤثر بر آن	سیف‌اللهی و مروت (۱۳۹۲)
۱۵	رابطه هویت ملی و هویت قومی در بین دانشجویان	صادق زاده و نادى (۱۳۹۶)
۱۶	رابطه استفاده از شبکه‌های اجتماعی و هویت ملی دانشجویان	نوری و همکاران (۱۳۹۷)
۱۷	بررسی رابطه هویت ملی و قومی	مسعود نیا و همکاران (۱۳۹۳)
۱۸	بررسی جامعه‌شناختی عوامل اجتماع-فرهنگی مؤثر بر هویت ملی	غفاری نسب و همکاران (۱۳۹۵)
۱۹	نسبت هویت ملی با هویت قومی در میان اقوام ایرانی	حاجیانى (۱۳۸۷)

مطالعات صورت گرفته درباره هویت ملی با وجود برخورداری از یافته‌های ارزشمند، از یک جمع‌بندی و انسجامی کلی رنج می‌برند، داشتن مبانی نظری متفاوت، یافته‌ها متفاوت و با مکان جغرافیایی ویژه، امکان یک تصمیم‌گیری، سیاست‌گذاری، برنامه‌ریزی و داشتن یک چشم‌انداز کلی را غیرممکن می‌نمود، به این علت قصد این پژوهش با استفاده از روش فرا تحلیل این است که مطالعاتی که دارای سنجه کمی (پیمایش) دارند، شناسایی نموده و بتوان متغیرهای مشابه را ترکیب و مکانیسم‌های علی مشترک اثرگذار بر هویت ملی ایرانیان را شناسایی نمود. نقطه تمایز و نوآوری این پژوهش، ضمن داشتن یک مبانی نظری و تئوریک نو و مرتبط با جامعه ایرانی، تجمع و ترکیب مطالعات هویت ملی و کاهش سطح پراکندگی و عدم انسجام آن‌هاست.

۱-۲. ادبیات نظری تحقیق

هویت دارای سابقه طولانی در تاریخ تفکرات علوم انسانی و اجتماعی بوده، اما از اواخر قرن ۲۰ و ۱۹ بیشتر مورد توجه بوده است (حاجیانى، ۱۳۸۹: ۳۰۱). مؤلفه‌های سازنده هویت ملی ایرانیان ۱- سرزمین (ایران و یجه، ایران‌زمین، ایران‌شهر و ایران مکان)، ۲-

میراث سیاسی (دولت مبتنی بر عدالت) ۳- تاریخ (میراث فرهنگی و آیین‌ها، زبان ملی و دین) است (احمدی، ۱۳۸۹: ۳۸۰). خاستگاه و آبشخور اصلی مفهوم هویت ملی زمانی مطرح می‌شود که تلاش برای تمایز بین مرز ما و دیگران آغاز شود. مفهوم هویت در حقیقت پاسخ آگاهانه هر فرد، قوم، ملت به این پرسش " که بوده؟ کجا بوده؟ چه بوده؟ متعلق به کدام قوم، نژاد و تیره؟ خاستگاه اصلی و دائمی‌اش کجاست؟ و به چه جامعه و ارزش‌هایی تعلق دارد؟ و صاحب چه فرهنگ و تمدنی بوده است؟ است. پاسخ به این سؤال‌ها است که یک فرد انسانی و ارزش‌های او را از هم نوع خود متمایز کرده و تعلق فرد به گروه خاصی را نشان می‌دهد (قاسمی، ۱۳۸۹: ۵۳). هویت ملی یکی از انواع هویت‌های جمعی است. هویت جمعی را شیوه مشترک در نحوه تفکر (ارزش، اعتقاد، هنجارها، نمادها و رویکردها)، احساسات و تمایلات یک گروه که نوعی احساس تعهد و تکلیف نسبت به آن گروه را برمی‌انگیزد. وجود و نتیجه هویت جمعی، احساس پابندی، دل‌بستگی به هنجارها و ارزش‌هاست و مقصود از تعهد نیز مشارکت و در جهت توسعه و تثبیت ارزش‌ها و هنجارها در گروه است. پس دو عنصر عمده و مشترک هویت جمعی، احساس تعهد و تعلق عاطفی است (ابوالحسنی، ۱۳۸۹: ۱۸۱). هویت ملی معانی نمادین و اجتماعی و سرنوشت مشترک اعضای اجتماع است. وی هویت ملی را محصولی تاریخی و بین‌المللی می‌داند که دارای دو بعد ۱- یکپارچگی ۲- تمایز و تفکیک و دارای عناصر اسطوره و تاریخ، فرهنگ، احساس و عاطفه، سرزمین، نمادها و آیین‌هاست. اتوبوئر ابعاد هویت را شامل قلمرو جغرافیایی مشترک، زبان مشترک، اخلاقیات و آداب و رسوم، گذشته تاریخی مشترک، قوانین و مذهب مشترک می‌داند (همان: ۷۲).

۱-۲-۱. هویت از منظر جامعه‌شناسی:

هویت سرچشمه معنا و تجربه برای مردم است (کاستلز، ۱۳۹۰: ۲۲). هویت یک سازه اجتماعی (تونبو و کوان، ۲۰۰۸: ۳۶) و با اجتماع معنای دیگری می‌دهد. "اجتماعی" در

وسیع‌ترین معنا، هر نوع رفتار یا نگرشی است که از طریق تجربه حال یا گذشته، از رفتار سایر مردم تأثیر پذیرفته باشد؛ یا اشاره به رفتاری است که به‌سوی سایر مردم جهت‌گیری شده باشد (جولیوس و ویلیام، ۱۳۹۱: ۳۵). هویت همان "خود" است و شخص آن را به‌عنوان بازتابی از زندگی‌نامه‌اش می‌پذیرد. (گیدنز، ۱۳۸۳: ۸۲)؛ بنابراین هویت ملی هم عامل همبستگی و شکل‌گیری روح جمعی در یک ملت و هم وجه مشخصه و معرفه آن در میان دیگر جوامع است. هویت ملی بالاترین سطح هویت جمعی است که رابطه انسان با کشورش را نشان می‌دهد و فرایند پاسخگویی آگاهانه یک ملت به پرسش‌هایی از خود است؛ اینکه چه کسی بوده و چه هست، خاستگاه اصلی و دائمی‌اش کجاست، دارای چه فرهنگ و تمدنی بوده و چه نقشی در توسعه تمدن جهانی داشته و امروز چه جایگاه سیاسی، اقتصادی و فرهنگی در نظام جهانی دارد و بالأخره ارزش‌های ملهم از هویت تاریخی او تا چه حد در تحقق اهداف اجتماعی، سیاسی و فرهنگی جامعه موردنظر، کارساز خواهد بود (جعفرزاده‌پور و حیدری، ۱۳۹۳). هویت ملی، به‌مثابه نوعی احساس تعلق عاطفی نسبت به اجتماع است که موجب وحدت و انسجام ملی شده و دارای ابعاد مختلف مادی، فرهنگی، اجتماعی، جغرافیایی، دینی، زبانی، سیاسی، تاریخی و روانی است که سبب تفاوت جوامع از یکدیگر می‌شود (صالحی امیری و همکاران، ۱۳۹۳: ۶۴) و به کاهش تعارض اجتماعی، تقابل فرهنگی می‌گردد. ناهمگونی هویت ملی به تعبیری تکه‌تکه شدن هویت ملی و تعارض هویت اجتماعی-قومی با آن، زمینه‌ساز نزاع گروهی و کاهش مشروعیت سیاسی است. همگرایی با هویت ملی، ضمانت بقا و تداوم یک اجتماع سیاسی و پایداری آن محسوب می‌شود. در حقیقت مهم‌ترین کارکرد هویت، ایجاد پیوستگی و همانندی است (حاجیانی، ۱۳۷۹: ۱۶۹).

۱-۲-۲. شاخص‌های هویت ملی ایرانیان

الف - جغرافیا: به‌زعم جغرافیدان، هویت ملی در فضای خاص و در قالب کشور شکل می‌گیرد. هر کشوری متناسب با زمان، مکان و ویژگی‌های انسانی-محیطی و جهان‌بینی حاکم بر آن از هویت خاصی برخوردار است (حافظ نیا، ۱۳۸۱: ۱۲۱). هویت جغرافیایی با سه بعد مکانی: مکان تولد و سکونت فرد (حیدر، ۱۳۸۵)، فضا: شبکه روابط اجتماعی یعنی بخشی از سطح زمین که انسان در آن سکونت دارد (یزدانی و کاویانی، ۱۳۸۷) و زمان (تاریخ) پیوند وثیقی دارد (گل محمدی، ۱۳۸۱: ۸۰). کشور ایران وقتی نامش معنا می‌یابد که به محدود جغرافیایی زبان و فرهنگ فارسی توجه شود. اگر کشوری محدوده جغرافیایی خاصی نداشته باشد، نمی‌توان نامی برای آن انتخاب کرد و موجودیتی برای آن قائل شد. مفهوم هویت ملی، مستلزم جغرافیا و سرزمینی است که این واژه در آن معنا یابد (جعفری و پاینده، ۱۳۹۴: ۵۱). سنجش بعد جغرافیایی هویت ملی شامل: تصور محدوده جغرافیایی ملت ایران، نگرش مثبت یا منفی نسبت به آب‌و‌خاک، نگرش نسبت به جایگاه سرزمین ایران در کره زمین، نگرش نسبت به جایگاه سرزمین ایران در کره زمین، نگرش مناسب یا نامناسب بودن سرزمین برای زندگی و سعادت، مرجح دانستن زندگی در کشور خود نسبت به زندگی در کشور دیگری، دل‌بستگی و تعلق به سرزمین ایران، آمادگی برای دفاع از آب‌و‌خاک در زمان خطر و تعرض به آن، علاقه‌مندی به یکپارچگی سرزمین در آینده، احساس آرامش و آسایش در صورت زندگی در این سرزمین (ابوالحسنی، ۱۳۸۹: ۸۲).

ب - تاریخ: تاریخ همان آگاهی نسبت به سرگذشت سرزمین و رویدادهای عاطفی مهم مربوط به گذشته یک فرهنگ موردنظر است (مویر، ۱۳۷۹: ۲۷). تاریخ در چارچوب سرزمین خاص متعلق به ملت، تجسم می‌یابد (جونز و وودز، ۱۳۸۶: ۱۶۶). تاریخ و گذشته هر کشور در کنار مؤلفه‌های دیگر، از مؤلفه‌های هویت است. در واقع به پیشینه مشترک به‌عنوان هویت تاریخی یا به بعد تاریخی هویت ملی به‌عنوان یک مؤلفه هویتی توجه

می‌شود. بر این اساس، آگاهی جمعی اعضای هر جامعه از پیشینه حیات اجتماعی به‌ویژه افتخارات موفقیت‌ها می‌تواند عامل مشترکی باشد که هر ملت را از دیگران متمایز سازد. شاخص بعد تاریخی شامل موارد: تعریف و تعیین دوره تاریخی ملت ایران، احساس تعلق به دوره تاریخی، احساس افتخار و نفرت نسبت به تعلق و سابقه تاریخی است (ابوالحسنی، ۱۳۸۹: ۸۱).

پ- سرزمین: سرزمین اصلی مؤلفه جغرافیایی هویت ملی است. مردم به سبب جایی که در آن قرار دارند، همان می‌شوند که هستند و مکان‌ها نیز به سبب مردمی که در آن زندگی می‌کنند، همان می‌شوند که هستند (محرابی، ۱۳۸۵: ۲۱). مهم‌ترین نقش سرزمین، هویت‌سازی و تداوم بخشیدن به موضوع هویت ملی است. رابطه انسان با سرزمین یک فرایند دوجانبه است. مردم نه تنها احساس می‌کنند، صاحب قطعه‌ای زمین هستند، بلکه احساس می‌کنند آن‌ها نیز به آن زمین تعلق دارند (مویر، ۱۳۷۹: ۲۰). هویت ملی یک هویت سرزمینی است که مبتنی بر حاکمیت بر یک قطعه سرزمین است. یکی از عناصر مهم در تعریف هویت ملی، جمعیت همگن در یک جغرافیایی مشخص است. در واقع، این جمعیت همگن، شرایط را برای تحقق ملت فراهم می‌کند (اسمیت، ۱۳۸۳: ۱۸۶). سرزمین ایران در درون خود هسته فرهنگی ایران را جای داده و از وحدت فضایی برخوردار است (حافظ نیا، ۱۳۸۱: ۱۵).

ن- حاکمیت: دولت‌ها با اتحادی که در قلمرو خود و در قالب یک محدوده جغرافیایی حاکمیتی ایجاد می‌نمایند، در ایجاد یا تقویت و تکوین هویت ملی نقش ایفا می‌کنند (ابوالحسنی، ۱۳۸۹: ۸۱). در مناطق جغرافیایی سیاسی، دموکراسی و نقش آفرینی سیاسی انسان‌ها در مکان و فضا و شکل دادن به ساختارها و نظام‌های سیاسی و فرایندهای مربوطه حقیقی طبیعی است و مبتنی بر الگوی روابط اکولوژیکی انسان در مکان و فضا جغرافیایی است که انسان ساکن یا مقیم در آن مکان و فضا از آن برخوردار است. در واقع حکومت نوعی ابراز هویت توسط مردم است که در ارتباط با مکان قرارداد و زمانی که

از حکومت سخن به میان می‌آید، مکان و بالطبع قلمرو و سرزمین در ذهن تداعی می‌گردد (محرابی، ۱۳۸۵: ۲۱). شاخص حاکمیت سیاسی از طریق گویه‌های ارزش‌گذاری به ساختار سیاسی گذشته، اعتقاد به ضرورت استقرار یک نظام سیاسی واحد بر کل جامعه ایران، علاقه قلبی به یک سیستم سیاسی دارای ارزش‌های همه‌پسند در کشور، دفاع از یکپارچگی و همبستگی سیاسی، اعتقاد به وجود یک ساختار سیاسی یکپارچه از تاریخ گذشته، نوع ایدئولوژی سیاسی مناسب برای نظام سیاسی مطلوب آن‌ها، نوع ساختار قدرت مناسب برای کشور، منبع قدرت سیاسی، جایگاه و نقش خود را در سیستم چگونه ارزیابی می‌کنید. نگاه و نگرش نسبت به جایگاه و نقش حکام در جامعه، نگرش نسبت به حکام گذشته در نظام سیاسی گذشته، جایگاه کشور در نظام بین‌المللی، دفاع از تصمیم‌گیری‌های سیستم سیاسی کشور، حمایت از سیاسی‌های کلان کشور ارزیابی می‌شود (ابوالحسنی، ۱۳۸۹: ۸۱).

ث- مذهب: مذهب از مهم‌ترین مؤلفه‌های هویت ایرانی است. مؤلفه هویت ایرانی به دودسته تقسیم می‌شود: الف: عناصر نژادی، جغرافیا و تاریخی که به‌عنوان شکل و صورت ملیت مطرح می‌شود. ب: عناصر فکری، اعتقادی و فرهنگی که ب‌عنوان ماده و محتوای ملیت شناخته می‌شود (جعفری و پاینده، ۱۳۹۴: ۵۵).

ج- زبان مشترک: زبان و هویت، دو جزء جدایی‌ناپذیر در تشکیل زیرساخت‌های جوامع بشری در عرصه روابط فردی و اجتماعی است. زبان مشترک نوعی حس همبستگی ملی ایجاد می‌کند. ایجاد زبانی رسمی و احد از طرف حاکمیت از عوامل وحدت‌بخش هویت ملی است (جعفری و پاینده، ۱۳۹۴: ۵۱). زبان به‌مثابه عامل پیوند دهنده ملت عمل می‌کند و عامل اصلی ارتباط و جریان سیال فرهنگی است. هویت ملی با زبان ملی پیوندی ناگسستنی دارد.

چ. استقلال: استقلال شالوده و سنگ بنای هویت ملی و هویت ملی زاینده و پدیده آورنده استقلال واقعی است (محمودی، ۱۳۸۶: ۳۰۸). تمایز ملل از هم، مبتنی بر استقلال و خود پایداری ملی، از مؤلفه‌های اصلی هویت ملی است (جعفری و پاینده، ۱۳۹۴: ۶۸)

۲. روش پژوهش

پژوهش حاضر از نوع فرا تحلیل^۱ (کمی) است. فرا تحلیل، ترکیب، انسجام‌بخشی و یکدست‌سازی مطالعات صورت گرفته در یک زمینه مشخص است. فن آماری است که برای مرور نظام‌مندی استفاده می‌شود که نتایج حاصل از تعداد زیادی از مطالعات را به صورت کمی ترکیب می‌کند تا متوسط اثر یک فن خاص را تعیین کند که دارای ۵ مرحله ۱. تنظیم سؤال، ۲. جست‌وجوی ادبیات، ۳. انتخاب تحقیقات واجد شرایط، ۴. استخراج داده‌ها و ارزیابی کیفیت و اعتبار آن؛ و ۵. ترکیب، تعبیر و تفسیر گزارش است. جامعه آماری پژوهش حاضر، کلیه پژوهش‌های انجام‌شده در ایران در سال‌های ۱۳۷۹ تا ۱۳۹۷ با موضوع هویت ملی است که در پایگاه‌های اطلاعات علمی جهاد دانشگاهی sid، پایگاه مجلات تخصصی نورمگز Noormags، بانک اطلاعات نشریات کشور Magiran ثبت شده است. از میان بیش از ۲۶ مطالعات پژوهشی در باب "هویت ملی" شناسایی و در نهایت ۱۹ سند پژوهشی متناسب با ملاک‌های فرا تحلیل کمی (ضریب همبستگی، حجم نمونه، سطح معنی‌داری، کیفیت پژوهش، اعتبار و ورایی پژوهش، پیمایش) انتخاب شدند. بعد از دسته‌بندی اولیه مطالعات، سنخ شناسی و توصیف آن، در نهایت متغیرهای پژوهش که بیش از ۲ بار در مطالعات تکرار شده‌اند، برای تعیین اندازه اثر و ضریب همبستگی آن وارد CMA2 شدند.

۱. Meta-Analysis Method

۳. یافته‌های پژوهش

۳-۱. یافته‌های توصیفی

در جدول شماره ۲ ویژگی پژوهش تجربی هویت ملی ارائه شده است.

جدول شماره ۲: توصیف ویژگی‌های مطالعات تجربی

کد	روش بررسی	شیوه نمونه‌گیری	مکان پژوهش	حجم نمونه
۱	پیمایش (کمی)	طبقه‌ای تصادفی	شیراز	۳۶۰
۲	پیمایش (کمی)	تصادفی (منطبق)	یزد	۳۷۸
۳	پیمایش (کمی)	خوشه‌ای چندمرحله‌ای	گیلان	۴۰۰
۴	پیمایش (کمی)	طبقه‌ای نسبی	بلوچستان	۱۵۴
۵	پیمایش (کمی)	خوشه‌ای چندمرحله‌ای	کرمانشاه	۴۰۰
۶	پیمایش (کمی)	سرشماری	رشت	۲۰۵
۷	پیمایش (کمی)	خوشه‌ای چندمرحله‌ای	گیلک	۳۸۳
۸	پیمایش (کمی)	تصادفی دومرحله‌ای	ارسنجان	۴۰۰
۹	پیمایش (کمی)	طبقه‌بندی تصادفی	شیراز	۳۵۰
۱۰	تحلیل ثانویه	سه‌میه‌ای متناسب با جمعیت	مشهد	۳۰۳
۱۱	پیمایش (کمی)	خوشه‌ای چندمرحله‌ای	کل	۶۸۷
۱۲	پیمایش (کمی)	خوشه‌ای چندمرحله‌ای	اصفهان	۴۲۷
۱۳	پیمایش (کمی)	خوشه‌ای تصادفی	اصفهان	۲۴۴
۱۴	پیمایش (کمی)	خوشه‌ای چندمرحله‌ای	کرج	۳۸۴
۱۵	پیمایش (کمی)	خوشه‌ای چندمرحله‌ای	کل	۴۰۰
۱۶	پیمایش (کمی)	تصادفی ساده	رشت	۳۶۶
۱۷	پیمایش (کمی)	تصادفی طبقه‌ای	تهران	۲۹۴
۱۸	پیمایش (کمی)	خوشه‌ای چندمرحله‌ای	اقلید	۴۰۰
۱۹	پیمایش (کمی)	خوشه‌ای تصادفی چندمرحله‌ای	کل	۸۴۰

جدول شماره ۳: متغیرهای همبستگی معنی‌دار با هویت ملی ایرانیان

متغیر	تعداد فرضیه‌ها	درصد فراوانی
اعتماد اجتماعی و هویت ملی	۲	۴,۴
مشارکت اجتماعی و هویت ملی	۲	۴,۴
تعاملات اجتماعی و هویت ملی	۷	۱۵,۶
میزان دین‌داری و هویت ملی	۴	۸,۹
گروه مرجع و هویت ملی	۴	۸,۹
احساس رضایت اجتماعی و هویت ملی	۲	۴,۴
سرمایه اجتماعی و هویت ملی	۲	۴,۴
هویت قومی و هویت ملی	۲	۴,۴
عزت‌نفس اجتماعی و هویت ملی	۲	۴,۴
محرومیت نسبی و هویت ملی	۳	۶,۷
رسانه‌های خارجی و هویت ملی	۳	۶,۷
رسانه‌های داخلی و هویت ملی	۳	۶,۷
مصرف رسانه‌ای و هویت ملی	۳	۶,۷
تعلق به ارزش‌های ملی و هویت ملی	۴	۸,۹
مشروعیت نظام سیاسی و هویت ملی	۲	۴,۴
جمع کل	۴۵	۱۰۰

جدول شماره ۳ رابطه بین متغیرهایی که با هویت ملی در پژوهش‌ها مورد آزمون قرار گرفته و همبستگی معنی‌داری داشته‌اند، گزارش می‌دهد. بر این اساس بیش‌ترین فرضیه‌های مطرح‌شده در حوزه عوامل مؤثر بر هویت ملی مربوط به فرضیه تأثیر تعاملات اجتماعی بر هویت ملی با ۱۵,۶ درصد فراوانی است و بعد از فرضیه‌های تأثیر تعلق به ارزش‌های ملی، میزان دین‌داری و گروه مرجع بر هویت ملی هر یک با ۸,۹ درصد بعد از فرضیه تأثیر تعاملات اجتماعی بر هویت ملی قرار دارد. همچنین فرضیه‌های تأثیر مشروعیت نظام سیاسی، عزت‌نفس، اعتماد اجتماعی، مشارکت اجتماعی، احساس

رضایت اجتماعی، سرمایه اجتماعی و هویت قومی بر هویت ملی هریک با ۴,۴ درصد، در پژوهش‌ها مورد استفاده‌ی کمتری واقع شده‌اند.

جدول شماره ۴: اطلاعات مکانی پژوهش هویت ملی

مورد	جزئیات	فراوانی	فراوانی معتبر	
نوع پژوهش	مقاله علمی پژوهشی	۱۹	۱۰۰	
	پایان‌نامه	۰	۰	
سال اجرای پژوهش	۱۳۷۹	۱	۵,۹	
	۱۳۸۱	۱	۵,۹	
	۱۳۸۶	۱	۵,۹	
	۱۳۸۷	۲	۱۱,۸	
	۱۳۸۸	۱	۵,۹	
	۱۳۸۹	۱	۵,۹	
	۱۳۹۰	۱	۵,۹	
	۱۳۹۱	۲	۱۱,۸	
	۱۳۹۲	۲	۱۱,۸	
	۱۳۹۳	۲	۱۱,۸	
	۱۳۹۵	۳	۱۷,۶	
	۱۳۹۶	۱	۵,۹	
	۱۳۹۷	۱	۵,۹	
	مکان و قلمرو پژوهش	شیراز	۲	۵,۹
		یزد	۱	۵,۹
گیلان		۴	۲۳,۵	
بلوچستان		۱	۵,۹	
کرمانشاه و جوانرود		۱	۵,۹	
مشهد		۱	۵,۹	
ارسنجان		۱	۵,۹	
کل		۳	۱۷,۶	
اصفهان		۲	۱۱,۸	

۵,۹	۱	کرج	روش
۵,۹	۱	تهران	
۵,۹	۱	اقلید	
۱۰۰	۱۹	کمی	
۰	۰	کیفی	

نتایج جدول فوق بیانگر این است که همه پژوهش‌های مورد استفاده، مقالاتی هستند که به روش کمی (پیمایش) انجام شده‌اند. جامعه آماری ۲۳,۵ درصد پژوهش‌ها استان گیلان، ۱۷,۶ کل کشور، ۱۱,۸ اصفهان است. سایر استان‌ها و شهرستان‌ها (اقلید، تهران، کرج، ارسنجان، مشهد، کرمانشاه، بلوچستان، یزد و شیراز) هر یک ۵,۹ درصد از جامعه آماری پژوهش‌ها را به خود اختصاص داده‌اند. همچنین سال‌های اجرای پژوهش‌های انتخابی برای مقاله حاضر، مربوط به سال‌های ۱۳۹۵ با ۱۷,۶ درصد فراوانی و ۱۳۹۳، ۱۳۹۲، ۱۳۹۱، ۱۳۸۷ هر یک با ۱۱,۸ درصد فراوانی است.

جدول شماره ۵: سطح هویت ملی ایرانیان

درصد فراوانی	سطح هویت ملی
۳۵	بالا
۳۲	متوسط
۳۳	پایین
۱۰۰	جمع

یافته‌های جدول شماره ۵، نشان می‌دهد که هویت ملی ۳۵ درصد سطح بالا، ۳۲ درصد سطح متوسط و ۳۳ درصد سطح پایین است.

جدول شماره ۶: ویژگی جمعیت شناختی پژوهش

درصد فراوانی	ویژگی	متغیر
۳۵	زن	جنسیت
۶۵	مرد	
۴۱	مجرد	وضع تأهل
۵۹	متأهل	

سن	۱۸-۲۵	۳۰
	۲۶-۳۳	۴۰
	۳۴-۴۰	۳۵
	۴۱ بالاتر	۲۵
سطح تحصیلات	دیپلم و کمتر	۳۶
	دانشگاهی	۶۴
نوع قومیت	فارس	۳۱
	بختیاری	۱۰
	کرد	۹
	ترک	۲۸
	عرب	۱۲
	غیره	۱۰
نوع مذهب	شیعه	۵۹
	سنی	۲۵
	سایر	۱۶

یافته‌های جدول شماره ۶ حاکی از آن است که جنسیت ۶۵ درصد پاسخگویان پژوهش‌ها مردان و ۳۵ درصد زنان هستند که ۵۹ درصد آن‌ها متأهل و ۴۱ درصد مجرد می‌باشند. گروه سنی ۴۰ درصد از آن‌ها ۳۴-۴۰ است که بیش‌ترین فراوانی را به خود اختصاص داده است و کمترین آن مربوط به گروه سنی ۴۱ سال و بالاتر با ۲۵ درصد فراوانی است. همچنین تحصیلات ۶۵ درصد پاسخگویان دانشگاهی و ۳۶ درصد دیپلم و پایین‌تر است. بیش‌ترین گروه مورد بررسی فارس (۳۱ درصد) و ترک (۲۸ درصد) و کمترین بختیاری (۱۰ درصد) و کرد (۹ درصد) است. مذهب ۵۹ درصد پاسخگویان شیعه، ۲۵ درصد سنی و ۱۶ درصد سایر مذاهب است.

جدول شماره ۷: جامعه آماری پژوهش تجربی هویت ملی

گروه موردی بررسی	فراوانی	درصد فراوانی
شهروندان عادی	۹	۴۷,۴
دانشجویان و دانش‌آموزان	۱۰	۵۲,۶
مجموع	۱۹	۱۰۰

مطابق با یافته‌های جدول فوق، ۴۷,۴ درصد افراد جامعه آماری پژوهش‌ها شهروندان عادی و ۵۲,۶ درصد آن‌ها را دانشجویان و دانش‌آموزان تشکیل می‌دهند.

۲-۳. یافته‌های استنباطی

ضریب همبستگی پژوهش

ضریب و سطح معنی‌داری متغیرهای پژوهش با هویت ملی در جدول شماره ۸ گزارش شده است.

جدول شماره ۸: بررسی ضریب پیوستگی متغیرهای مستقل و وابسته (هویت ملی)

متغیر	نوع اثر	گزارش آماری			فرض ناهمگونی		سطح اثرگذاری
		sig	Z	Effect size	sig	Q	
سرمایه اجتماعی	اعتماد اجتماعی	ثابت	۰,۲۶۷	۷,۵۱۳	۰,۰۰۰	۰,۰۶۳	کم
	مشارکت اجتماعی	ثابت	۰,۳۰۳	۸,۵۷۹	۰,۰۰۰	۰,۰۴۵	متوسط
	تعاملات اجتماعی	تصادفی	۰,۲۳۸	۵,۶۴۲	۰,۰۰۰	۲۶,۱۲۲	کم
اثر کل سرمایه اجتماعی		ثابت	۰,۴۴۷	۱۱,۷۶۲	۰,۰۰۰	۰,۷۶۹	متوسط
ارزشی و هنجاری	میزان دین‌داری	تصادفی	۰,۵۴۰	۹,۸۱۸	۰,۰۰۰	۱۶,۱۹۹	زیاد
	تعلق به ارزش‌های ملی	تصادفی	۰,۵۴۴	۴,۱۹۰	۰,۰۰۰	۹۵,۹۲۷	زیاد
	مشروعیت نظام سیاسی	تصادفی	۰,۶۱۸	۳,۹۴۸	۰,۰۰۰	۹۲,۱۱۴	زیاد
اثر کل ارزشی و هنجاری		تصادفی	۰,۶۱۳	۱۰,۲۸۸	۰,۰۰۰	۸۰,۳۵۶	زیاد
هویتی	گروه مرجع	تصادفی	۰,۲۷۱	۲,۸۹۸	۰,۰۰۴	۴۰,۴۶۹	کم
	هویت قومی	ثابت	۰,۳۵۹	۹,۸۴۷	۰,۰۰۰	۰,۶۲۶	متوسط

کم	۰,۰۰۳	۱۵,۲۸۹	۰,۰۰۰	۸,۳۶۵	۰,۲۱۹	تصادفی	خویشاوند گرایی	
متوسط	۰,۲۴۸	۳۶,۸۹۷	۰,۰۰۱	۱۱,۲۴۷	۰,۳۹۹	ثابت	اثر کل هویتی	
کم	۰,۸۸۹	۰,۲۴۹	۰,۰۰۰	۹,۷۹۳	۰,۲۸۵	ثابت	میزان استفاده از رسانه‌های خارجی	مصرف رسانه‌ای
متوسط	۰,۰۰۰	۳۸,۸۴۷	۰,۰۰۱	۳,۴۱۷	۰,۴۱۷	تصادفی	میزان استفاده از رسانه‌های داخلی	
کم	۰,۰۰۸	۹,۵۵۷	۰,۰۰۰	۴,۰۹۴	۰,۲۵۹	تصادفی	اثر کل مصرف رسانه‌ای	
کم	۰,۱۲۳	۴,۱۹۸	۰,۰۰۰	۶,۸۳۱	۰,۲۱۷	ثابت	محرومیت نسبی	نگرشی
متوسط	۰,۵۵۱	۰,۳۵۶	۰,۰۰۰	۱۲,۴۹۱	۰,۴۸۸	ثابت	احساس رضایت اجتماعی	
کم	۰,۷۰۹	۰,۱۳۹	۰,۰۰۰	۴,۸۶۴	۰,۱۷۳	ثابت	اثر کل نگرشی	
زیاد	۰,۰۰۰	۱۱,۶۷۸	۰,۰۰۱	۴,۸۹۱	۰,۵۸۱	تصادفی	اثر کل پژوهش	

نتایج حاصل از جدول فوق نشان می‌دهد که:

اندازه اثر کل متغیر سرمایه اجتماعی: ۰,۴۴۷

- متغیر اعتماد اجتماعی در سطح $P\text{-Value} = ۰/۰۰۰$ دارای تأثیر معناداری بر هویت ملی بوده و توانسته ۰,۲۶۷ درصد از تغییرات هویت ملی را تبیین نماید. هرچه اعتماد اجتماعی بیشتر، گرایش به هویت ملی نیز بیشتر خواهد بود.
- متغیر مشارکت اجتماعی در سطح $P\text{-Value} = ۰/۰۰۰$ دارای تأثیر معناداری بر هویت ملی بوده و توانسته ۰,۳۰۳ درصد از تغییرات هویت ملی را تبیین نماید. با افزایش مشارکت اجتماعی، هویت ملی شهروندان نیز تقویت می‌شود.

- متغیر تعاملات اجتماعی در سطح $P\text{-Value} = 0/000$ دارای تأثیر معناداری بر هویت ملی بوده و توانسته ۰,۲۳۸ درصد از تغییرات هویت ملی را تبیین نماید. افزایش روابط اجتماعی و تعامل بین فرهنگی، قومی باعث گرایش به هویت ملی و همگرایی با آن می‌شود. سرمایه اجتماعی و داشتن پیوندهای اجتماعی، انسجام و مشارکت قومی بین اقوام و گروه‌ها، باعث تقویت هویت ملی می‌گردد و فرسایش آن نیز زمینه‌ساز تعارض‌ها و کاهش هویت ملی است.

اندازه اثر کل متغیر ارزشی-هنجاری: ۰,۶۱۳

- متغیر میزان دین‌داری در سطح $P\text{-Value} = 0/000$ دارای تأثیر معناداری بر هویت ملی بوده و توانسته ۰,۵۴۰ درصد از تغییرات هویت ملی را تبیین نماید. داشتن دین واحد و افزایش تعلق دینی، یکی از مؤلفه‌های مهم هویت ملی است.

- متغیر تعلق به ارزش‌های ملی در سطح $P\text{-Value} = 0/000$ دارای تأثیر معناداری بر هویت ملی بوده و توانسته ۰,۵۴۴ درصد از تغییرات هویت ملی را تبیین نماید. تعلق به ارزش‌های ملی و باورپذیری آن‌ها، باعث تقویت هویت ملی خواهد شد.

- متغیر مشروعیت نظام سیاسی در سطح $P\text{-Value} = 0/000$ دارای تأثیر معناداری بر هویت ملی بوده و توانسته ۰,۶۱۸ درصد از تغییرات هویت ملی را تبیین نماید. هرچه شهروندان احساس کنند که نظام سیاسی دارای مشروعیت هست، میزان همبستگی آن‌ها با نظام افزایش یافته و گرایش به هویت ملی نیز تقویت می‌یابد.

اندازه اثر کل متغیر هویتی: ۰,۳۹۹

- متغیر گروه مرجع در سطح $P\text{-Value} = 0/004$ دارای تأثیر معناداری بر هویت ملی بوده و توانسته ۰,۲۷۱ درصد از تغییرات هویت ملی را تبیین نماید. گروه‌های مرجع به دلیل نقش مهم در الگو دهی، داشتن جایگاه نمادین، تأثیر زیادی در گرایش به هویت ملی دارد.

- متغیر هویت قومی در سطح $P\text{-Value} = 0/000$ دارای تأثیر معناداری بر هویت ملی بوده و توانسته ۰,۳۵۹ درصد از تغییرات هویت ملی را تبیین نماید. اقوام و هویت‌های قومی رابطه معکوسی با هویت ملی دارند. هرچه هویت قومی بیشتر، سطح گرایش به هویت ملی کمتر و برعکس.

- متغیر خویشاوند گرایی در سطح $P\text{-Value} = 0/000$ دارای تأثیر معناداری بر هویت ملی بوده و توانسته ۰,۲۱۹ درصد از تغییرات هویت ملی را تبیین نماید. هرچه تعلق افراد به خویشاوندان و طایفه خود بیشتر باشد، این احساس علاقه‌مندی زمینه تقویت گرایش به هویت ملی را افزایش می‌دهد.

اندازه اثر کل متغیر مصرف رسانه‌ای: ۰,۲۵۹

- متغیر میزان استفاده از رسانه‌های خارجی در سطح $P\text{-Value} = 0/000$ دارای تأثیر معناداری بر هویت ملی بوده و توانسته ۰,۲۸۵ درصد از تغییرات هویت ملی را تبیین نماید. رسانه‌های خارجی تأثیر معکوسی در هویت ملی دارند. هرچه میزان استفاده از رسانه‌های خارجی بیشتر، سطح گرایش به هویت ملی نیز کمتر خواهد بود.

- متغیر میزان استفاده از رسانه‌های داخلی در سطح $P\text{-Value} = 0/001$ دارای تأثیر معناداری بر هویت ملی بوده و توانسته ۰,۴۱۷ درصد از تغییرات هویت ملی را تبیین نماید. با افزایش گرایش به رسانه‌های داخلی، میزان هویت ملی شهروندان تقویت می‌شود.

اندازه اثر کل متغیر نگرشی: ۰,۱۷۳

- متغیر احساس رضایت اجتماعی در سطح $P\text{-Value} = 0/000$ دارای تأثیر معناداری بر هویت ملی بوده و توانسته ۰,۴۸۸ درصد از تغییرات هویت ملی را تبیین نماید. با افزایش میزان رضایت اجتماعی، سطح گرایش شهروندان به هویت ملی بیشتر می‌شود و برعکس.

- متغیر محرومیت نسبی در سطح $P\text{-Value} = 0/000$ دارای تأثیر معناداری بر هویت ملی بوده و توانسته ۰,۲۱۷ درصد از تغییرات هویت ملی را تبیین نماید. محرومیت نسبی

زمینه‌ساز تعارض، نزاع، حس انتقام و احساس نارضایتی نسبت به اجتماع است. هرچه این امر بیشتر شود، از گرایش به هویت ملی شهروندان نیز کاسته می‌شود.

همچنین اثر کلی تمامی متغیرها در سطح $P\text{-Value} = ۰/۰۰۱$ دارای تأثیر معناداری بر هویت ملی بوده و توانسته ۰,۵۸۱ درصد از تغییرات هویت ملی را تبیین نماید.

۴. نتیجه‌گیری

هویت ملی نوعی احساس وابستگی و تعلق است که جمعیتی از انسان‌ها در یک چارچوب جغرافیایی خاص به مجموعه‌ای از عناصر جمعی حیات مشترکشان در تداوم تاریخی آن از خود نشان می‌دهند. ایران قبل از هر چیز به‌عنوان یک واحد سیاسی است که توانسته طی قرن‌ها عناصر فرهنگی و جغرافیایی و انسانی پرشمار و گوناگون را که گاه به‌خودی‌خود هیچ بستگی و حتی شباهتی با یکدیگر ندارد، در مجموعه‌ای واحد گرد بیاورد و اسباب پیوستگی آن‌ها را فراهم نماید. برخی از عناصر تشکیل‌دهنده هویت ملی عبارت از دین، زادگاه و سرزمین، تاریخ، باورهای دینی و سنت‌ها، باورها و رفتارها، دانش و فنون، خودآگاهی هستند. هویت را به "هویت فردی" و "هویت جمعی" تقسیم کرده‌اند. "هویت فردی" ویژگی‌های شخصیتی یک فرد است که موجب تمایز او از دیگری می‌شود و "هویت جمعی" عبارت است از بازتولید و باز تغییر دائمی الگوی ارزش‌ها، نمادها، خاطرات، اسطوره‌ها و سنت‌هایی که میراث متمایز ملت‌ها را تشکیل می‌دهند. به دیگر سخن، "هویت جمعی" مفهومی است که در پناه آن، تعارضات موجود در هویت‌های فردی و خرده‌گروهی به‌نوعی کاهش یافته و آن‌ها را در ذیل یک هویت بالاتر به همگرایی می‌رساند. از این رو می‌توان گفت که هویت جمعی نسبت به هویت‌های فردی و خرده‌گروهی، موقعیتی غالب و مسلط دارد. باید دانست همان‌گونه که دستیابی و توجه به هویت فردی موجب "خودآگاهی فردی" انسان می‌شود، درک هویت جمعی، موجب "خودآگاهی جمعی" خواهد شد. در ایران هویت ملی یک مسئله مهم در مطالعات تاریخی، جغرافیایی سیاسی و جامعه‌شناختی بوده است. آغازگر مسئله محوری

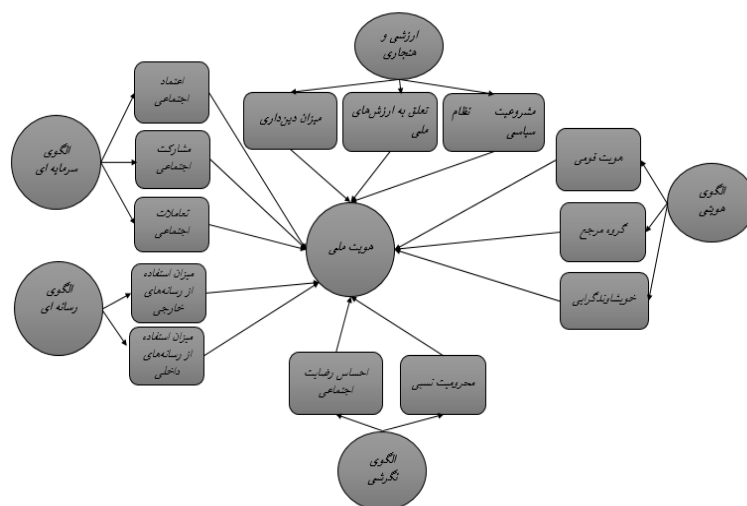
این امر در مطالعات علمی از عصر مشروطه در آثار جمال‌زاده، طالبوف و غیره انعکاس یافت. برخورد با مدرنیته و نوسازی فرهنگی و اجتماعی جامعه، باعث تغییر در هویت سنتی ایرانیان شد و خواهان نوعی از هویت گردید که باعث شد که محققان به دنبال شناخت و شناسایی منبع این تغییر و علت‌های احتمالی آن باشند. آثار علمی قمری (۱۳۸۴)، اجلال (۱۳۸۴)، ابوالحسنی (۱۳۸۹)، قاسمی (۱۳۸۹)، چمن خواه (۱۳۹۱)، احمدی (۱۳۸۹)، حاجیانی (۱۳۸۹)، میرمحمدی (۱۳۸۳)، گودرزی (۱۳۸۴) و اهمیتان در انسجام اجتماعی از بعد تاریخی و فرهنگی انعکاس یافته است. یافته‌های پژوهشی جهانگیری و معینی (۱۳۸۹)، مقیمی و امینی (۱۳۹۱)، ملکی و عباسپور (۱۳۸۸)، عبداللهی و حسین بر (۱۳۸۱) رستگار خالد و همکاران (۱۳۹۵) صالحی امیری و همکاران (۱۳۹۳) رفیعی و حبیب زاده (۱۳۹۲)، گلشن محمودی فومنی و اسکندری (۱۳۹۱)، کیا کجوری (۱۳۸۶)، رزازی فر (۱۳۷۹)، ربانی و همکاران (۱۳۸۷)، حقیقتیان و همکاران (۱۳۹۰)، مهربانی کوشکی و همکاران (۱۳۹۵)، سیف‌اللهی و مروت (۱۳۹۲)، صادق زاده و نادری (۱۳۹۶)، نوری و همکاران (۱۳۹۷)، مسعود نیا و همکاران (۱۳۹۳)، غفاری نسب و همکاران (۱۳۹۵)، حاجیانی (۱۳۸۷)، اهمیت و نقش هویت ملی در انسجام ملی و کاهش ناامنی برون‌مرزی را نشان داده‌اند. این پژوهش با هدف دستیابی به عوامل مؤثر بر هویت ملی از نرم‌افزار فراتحلیل استفاده نموده است. نتایج توصیفی پژوهش نشان می‌دهد که اعتماد اجتماعی و هویت ملی (۴,۴)، مشارکت اجتماعی و هویت ملی (۴,۴) تعاملات اجتماعی و هویت ملی (۱۵,۶) میزان دین‌داری و گروه مرجع و هویت ملی (۸,۹) احساس رضایت اجتماعی و هویت ملی (۴,۴) سرمایه اجتماعی و هویت ملی (۴,۴) هویت قومی و هویت ملی (۴,۴) عزت‌نفس اجتماعی و هویت ملی (۴,۴) محرومیت نسبی و هویت ملی (۶,۷) میزان استفاده از رسانه‌های خارجی و هویت ملی (۶,۷) میزان استفاده از رسانه‌های داخلی و هویت ملی (۶,۷) مصرف رسانه‌ای و هویت ملی (۶,۷) تعلق به ارزش‌های ملی و هویت ملی (۸,۹) مشروعیت نظام سیاسی و هویت ملی (۴,۴) در

پژوهش‌ها استفاده شده است. جامعه آماری ۲۳,۵ درصد پژوهش‌ها استان گیلان، ۱۷,۶ کل کشور، ۱۱,۸ اصفهان است. سایر استان‌ها و شهرستان‌ها (اقلید، تهران، کرج، ارسنجان، مشهد، کرمانشاه، بلوچستان، یزد و شیراز) هر یک ۵,۹ درصد از جامعه آماری پژوهش‌ها را به خود اختصاص داده‌اند. همچنین سال‌های اجرای پژوهش‌های انتخابی برای مقاله حاضر، مربوط به سال‌های ۱۳۹۵ با ۱۷,۶ درصد فراوانی و ۱۳۹۲، ۱۳۹۱، ۱۳۸۷ هر یک با ۱۱,۸ درصد فراوانی است. جنسیت ۶۵ درصد پاسخگویان پژوهش‌ها مردان و ۳۵ درصد زنان هستند که ۵۹ درصد آن‌ها متأهل و ۴۱ درصد مجرد می‌باشند. گروه سنی ۴۰ درصد از آن‌ها ۴۰-۳۴ است که بیش‌ترین فراوانی را به خود اختصاص داده است و کمترین آن مربوط به گروه سنی ۴۱ سال و بالاتر با ۲۵ درصد فراوانی است. همچنین تحصیلات ۶۵ درصد پاسخگویان دانشگاهی و ۳۶ درصد دیپلم و پایین‌تر است. بیش‌ترین گروه مورد بررسی فارس (۳۱ درصد) و ترک (۲۸ درصد) و کمترین بختیاری (۱۰ درصد) و کرد (۹ درصد) است. مذهب ۵۹ درصد پاسخگویان شیعه، ۲۵ درصد سنی و ۱۶ درصد سایر مذاهب است. همچنین برحسب نتایج پژوهش ۴۷,۴ درصد افراد جامعه آماری پژوهش‌ها شهروندان عادی و ۵۲,۶ درصد آن‌ها را دانشجویان و دانش‌آموزان تشکیل می‌دهند.

تبیین جامعه‌شناختی هویت ملی

هویت در ایران از پنج الگوی ۱. سرمایه‌ای (اعتماد، مشارکت، تعامل و روابط اجتماعی)، ۲. رسانه‌ای (سطح استفاده از رسانه‌های خارجی و داخلی)، ۳. نگرشی (احساس رضایت و تبعیض و محرومیت نسبی)، ۴. ارزشی و هنجاری (دین‌داری اجتماعی، تعلق به ارزش‌های ملی و مشروعیت نظام سیاسی)، ۵. هویتی (قومی، مرجع و خویشاوند گرایی)، تأثیر می‌پذیرد. این ابعاد ۵ گانه در نمودار شماره ۱، نمایش داده شده است.

نمودار شماره ۱: مدل نهایی تأثیر پذیری هویت ایرانیان

سرمایه اجتماعی گروه‌های قومی ضمن نگه‌داشتن و حفظ پایدار گروه‌ها در کنار یکدیگر و کاهش سطح اختلافات و منازعات قومی، میزان همگرایی بین آن‌ها را هویت ملی را تحت تأثیر قرار می‌دهد. وجود اعتماد در سطح جامعه، افزایش مشارکت اجتماعی و برقراری تعامل اجتماعی باعث احساس تعلق به هویت ملی خواهد شد ضعف و بحران در سرمایه اجتماعی، ضمن ایجاد فاصله اجتماعی هویت‌های اجتماعی با هویت ملی، زمینه‌ساز بی‌تفاوتی اجتماعی، فردگرایی و افزایش منازعه و نزاع گروهی در صورت مواجهه با کمیابی منابع، شرایط حساس جامعه خواهد بود. سرمایه اجتماعی، همانند عنصری پیونددهنده و چسب اجتماعی بین اجتماع عمل می‌کند، آن‌ها را به ارزش‌های اجتماعی نزدیک کرده و پایبند می‌سازد تعریف هویت ملی و ایجاد تعلق و وابستگی به آن به مثابه یک امری حیاتی و روانی، از طریق اعتماد سیاسی، مناسک دینی ملی و جمعی، نیز امکان‌پذیر است. بر این اساس، در ادامه مبتنی بر یافته‌های پژوهش، پیشنهادی کاربردی ارائه شده است.

پیشنادهای کاربردی

- تقویت سرمایه اجتماعی بین مردم، اقوام و هویت گروه‌های قومی و خرده‌فرهنگ‌ها
- ایجاد تساهل دینی و برگزاری آیین‌های دینی مشترک بین مذاهب و دین‌های موجود در جامعه
- تقویت رسانه‌های داخلی و افزایش تمایل گروه‌ها، اقوام نسبت به استفاده از رسانه‌های ملی
- ارج نهادن به هویت قومی و حفظ آن‌ها و افزایش همگرایی قومی و ملی
- کاهش تصورات قالبی قومی و افزایش تعامل بین فرهنگی اقوام در جهت میل به سمت هویت ملی پررنگ‌تر
- ایجاد زمینه‌ها و فرصت‌های اجتماعی و اقتصادی برابر نسبت به همه گروه‌های قومی
- افزایش مشارکت اقتصادی گروه‌های قومی و کاهش حس محرومیت اجتماعی آن‌ها
- کاهش سطح بی‌اعتمادی سیاسی و اجتماعی نسبت به نظام سیاسی
- تقویت اعتماد سیاسی و افزایش مشارکت سیاسی فعال گروه‌های قومی

منابع

- ابوالحسنی، رحیم (۱۳۸۹). تعیین و سنجش مؤلفه‌های هویت ایرانی، تهران: پژوهشکده تحقیقات استراتژیک.
- اجلال، مریم صنیع (۱۳۸۴). درآمدی بر فرهنگ و هویت ایرانی، تهران: موسسه مطالعات ملی.
- احمدی، حمید (۱۳۸۲). «هویت ملی ایرانیان»، نامه پژوهش فرهنگی، شماره ۶.
- احمدی، حمید (۱۳۸۹). بنیادهای هویت ملی ایرانی، تهران: پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی.
- اسمیت، دی آنتونی (۱۳۸۳). ناسیونالیسم، نظریه، ایدئولوژی تاریخ، ترجمه منصور انصاری، تهران: نشر تمدن ایرانی.
- آزاد ارمکی، تقی و وکیلی، عارف (۱۳۹۲). «مطالعه جامعه‌شناختی تعریف مفهوم هویت ملی میان اندیشمندان ایرانی»، فصلنامه مطالعه توسعه اجتماعی-فرهنگی، ۲(۱)، صص ۹-۳۵.
- تاجیک، محمدرضا (۱۳۸۴). «جهانی‌شدن و هویت»، مجموعه مقالات جهانی‌شدن و هویت، دانشگاه تهران، صص ۲۵-۳۸.
- جعفرزاده پور، فروزنده و حیدری، حسین (۱۳۹۳). «فرا تحلیل رابطه هویت ملی و هویت قومی در ایران»، فصلنامه راهبرد اجتماعی فرهنگ، ۳(۱۱)، صص ۹۶-۶۳.
- جعفری، علی‌اکبر و پاینده، عظیمه (۱۳۹۴). «بررسی هویت ملی -تاریخی ایرانی در سفرنامه شاردن»، دو فصلنامه علمی-ترویجی سخن تاریخ، ۹(۲۱)، صص ۴۷-۶۸.
- جنکیتز، ریچارد (۱۳۸۱). هویت اجتماعی، ترجمه تورج یاراحمدی، تهران: شیرازه.
- جولیوس، گولد و کولب، ویلیام ل (۱۳۹۱). فرهنگ علوم اجتماعی، گروه مترجمان، تهران: مازیار.
- جونز، مارتین و وودز، مایکل (۱۳۸۶). مقدمه‌ای بر جغرافیای سیاسی، ترجمه زهرا پیشگاهی فرد، تهران: موسسه چاپ و انتشار دانشگاه تهران.
- جهانگیری، جهانگیر و معینی، مهدی (۱۳۸۹). «بررسی رابطه سرمایه اجتماعی و هویت ملی؛ نمونه مطالعه: دانشجویان دانشگاه شیراز»، مجله علوم اجتماعی دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه فردوسی مشهد، ۷(۲)، صص ۷۴-۳۷.
- چلیپی، مسعود (۱۳۸۹). تحلیل نظری و تطبیقی در جامعه‌شناسی، تهران: نشر نی.
- چمن خواه، لیلا (۱۳۹۱). الگوی نظری مطالعه تنوع قومی انسجام و فرهنگ در ایران، تهران: دفتر

گسترش تولید علم.

حاجیانی، ابراهیم (۱۳۸۷). «نسبیت هویت ملی با هویت قومی در میان اقوام ایرانی»، مجله جامعه‌شناسی ایران، ۹ (۳ و ۴)، صص ۱۶۴-۱۴۳.

حاجیانی، ابراهیم (۱۳۸۸). جامعه‌شناسی هویت ایرانی، تهران: پژوهشکده تحقیقات. حاجیانی، ابراهیم (۱۳۸۹). کنکاشی در هویت ایرانیان، تهران: پژوهشکده تحقیقات استراتژیک. حاجیانی، ابراهیم (۱۳۷۹). «تحلیل جامعه‌شناختی هویت ملی در ایران و طرح چند فرضیه»، فصلنامه مطالعات ملی، ۲ (۵)، صص ۱۹۳-۲۲۸.

حافظ نیا، محمدرضا (۱۳۸۸). مبانی مطالعات سیاسی-اجتماعی، سازمان حوزه‌ها و مدارس علمیه خارج کشور، صص ۱۸۵-۱۹۵.

حقیقتیان، منصور؛ غضنفری، احمد و تکه اکبرآبادی، پروانه (۱۳۹۰). «هویت ملی و برخی عوامل مؤثر بر آن در بین دانش آموزان مقطع متوسطه اصفهان»، جامعه‌شناسی کاربردی، ۲۲ (۱)، صص ۸۲-۷۱.

حیدری، شقایق (۱۳۹۶). «سنجش هویت جمعی ایرانیان با تأکید بر مؤلفه دین‌داری»، فصلنامه مطالعات ملی، ۱۸ (۲۳)، صص ۲-۳.

ربانی، علی؛ یزدخواستی، بهجت، حاجیانی، ابراهیم و میرزایی، حسینعلی (۱۳۸۷). «بررسی رابطه هویت ملی و قومی با تأکید بر احساس محرومیت و جامعه‌پذیری قومی: مطالعه موردی دانشجویان آذری، کرد و عرب»، مسائل اجتماعی ایران، ۱۶ (۶۳)، صص ۶۹-۳۳. رجایی، فرهنگ (۱۳۸۶). مشکله هویت ایرانیان امروز، تهران: نشر نی.

رزازی فرو، افسر (۱۳۷۹). «الگوی جامعه‌شناختی هویت ملی در ایران با تأکید بر رابطه میان هویت ملی و ابعاد آن»، فصلنامه مطالعات ملی، ۲ (۵)، صص ۱۳۲-۱۰۱.

رستگار خالد، امیر؛ سلمانی بیدگلی، مسعود و پاکیده دلشاد، هادی (۱۳۹۵). «رابطه سرمایه اجتماعی و هویت ملی در شهرهای کرمانشاه و جوانرود»، فصلنامه مطالعات ملی، ۱۷ (۱)، صص ۱۴۴-۱۳۳.

رضایی خیرآبادی، فاطمه؛ حکیم زاده، رضوان، محمدی، محمدحسین و خالقی نژاد، سید علی (۱۳۹۰). «جایگاه نمادهای هویت ملی در زبان و ادب فارسی، مطالعه موردی: آثار داستانی جمال‌زاده»، فصلنامه تحقیقات فرهنگی، ۵ (۲)، صص ۱۱۴-۸۹.

رضویان، محمدتقی، شمس پویا، محمدکاظم، ملاتبارلهی، عبدالله (۱۳۹۳). «کیفیت محیط

کالبدی و حس مکان (مورد شناسی: دانشجویان دانشگاه شهید بهشتی تهران)، مجله جغرافیا و آمایش شهری-منطقه‌ای، شماره ۱۰، صص ۸۷-۹۶

رفیعی جیردهی، علی و حبیب زاده خطبه سرا، رامین (۱۳۹۲). «بررسی عوامل مؤثر بر هویت جمعی (محلی، ملی و جهانی) شهروندان گیلک»، فصلنامه مطالعات توسعه اجتماعی-فرهنگی، ۲(۱)، صص ۱۰۰-۱۲۹.

سیف‌اللهی، سیف‌الله و مروت، برزو (۱۳۹۲). «شکل‌گیری هویت قومی و ملی و عوامل اجتماعی مؤثر بر آن در نزد ساکنان کرج»، مجله مطالعات توسعه اجتماعی ایران، ۶(۱)، صص ۳۱-۵۰.

شمشیری، بابک (۱۳۸۷). در آمدی بر هویت ملی، شیراز: نوید شیراز.

شیخاوندی، داود (۱۳۷۹). تکوین و تنفیذ هویت ایرانی، تهران: مرکز بازشناسی اسلام و ایران.

صادق زاده، رقیه و نادى، محمدعلی (۱۳۹۶). «رابطه هویت ملی و هویت قومی در بین دانشجویان آذری، فارس، لر، کرد و عرب در دانشگاه‌های ایران»، پژوهش‌نامه فرهنگی هرمزگان، شماره ۱۴، صص ۱۱۷-۱۰۰.

صالحی امیری، سید رضا؛ نوبخت حقیقی، محمدباقر و ذره پرست ملک‌زاده (۱۳۹۳). «بررسی عوامل مؤثر بر ارتقای هویت ملی دانشجویان (مطالعه موردی: دانشجویان مدیریت امور فرهنگی دانشگاه جامع علمی-کاربردی رشت)»، فصلنامه راهبرد اجتماعی فرهنگی، ۳(۱۱)، صص ۹۷-۱۱۶.

صالحی، عمران، ابراهیم، شکیبایان طناز (۱۳۸۶). «بررسی میزان توجه به مؤلفه مای هویت ملی در کتاب‌های درسی دوره آموزش ابتدایی»، فصل‌نامه مطالعات علمی ۸(۱).

عبداللهی، محمد و حسین بر، محمد عثمان (۱۳۸۱). «گرایش دانشجویان بلوچ به هویت ملی در ایران»، مجله جامعه‌شناسی ایران، ۴(۴)، صص ۱۰۱-۱۲۶.

عبداللهی، محمد (۱۳۷۵). «جامعه‌شناسی بحران هویت»، نامه پژوهش، شماره ۲ و ۳، غفاری نسب، اسفندیار؛ مساوات، سید ابراهیم، قاسمی نژاد، محمدعلی و علایی، احمد (۱۳۹۵). «بررسی جامعه‌شناختی عوامل اجتماعی-فرهنگی مؤثر بر هویت ملی (مطالعه موردی: شهروندان ۱۵ سال به بالای شهر اقلید)»، فصلنامه مطالعات توسعه اجتماعی-فرهنگی، ۴(۴)، صص ۳۵-۹.

قاسمی، علی اصغر (۱۳۸۹). نسبت سنجش هویت و وحدت ملی در ایران، تهران: دفتر گسترش تولید علم.

قمری، داریوش (۱۳۸۴). همبستگی ملی در ایران، تهران: موسسه مطالعات ملی.

کاستلز، مانوئل (۱۳۸۰). جامعه شبکه‌ای و عصر اطلاعات، جلد اول، ترجمه: احد عقیلیان و افشین

- خاک‌باز، چاپ دوم، انتشارات طرح نو.
- کاستلز، مانوئل (۱۳۹۰). عصر اطلاعات: اقتصاد، جامعه و فرهنگ، ترجمه حسن چاوشیان، تهران: طرح نو.
- کاویانی، مراد (۱۳۸۹). ناحیه‌گرایی در ایران از منظر جغرافیای سیاسی، تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی.
- کیاکجوری، سعید (۱۳۸۶). «عوامل مؤثر در هویت ملی دانشجویان دانشگاه پیام نور شیراز»، پیک نور، ۱۵(۱)، صص ۹۷-۱۱۰.
- گل محمدی، احمد (۱۳۸۱). جهانی‌شدن، فرهنگ و هویت، تهران: نشر نی.
- گلشن محمودی فومنی، محمد رسول و اسکندری، سعید (۱۳۹۱). «تأثیر سرمایه اجتماعی بر هویت ملی جوانان در شهر ارسنجان»، فصلنامه علوم رفتاری، ۴(۱۲)، صص ۷۵-۹۰.
- گل محمدی، احمد (۱۳۸۶). جهانی‌شدن، فرهنگ و هویت، نشر نی.
- گودرزی، حسین (۱۳۸۴). جامعه‌شناسی هویت در ایران، تهران: نشر موسسه مطالعات ملی.
- گیدنز، آنتونی و بردسال، کارن (۱۳۸۶). جامعه‌شناسی، ترجمه حسن چاوشیان، تهران: نشر نی.
- گیدنز، آنتونی (۱۳۸۳). تجدّد و تشخّص، ترجمه‌ی ناصر موفقیان، تهران: نشر نی.
- محرابی، علیرضا (۱۳۸۵). ژئوپولیتیک و تحول اندیشه حکومت در ایران، تهران: نشر انتخاب.
- محمودی، علی (۱۳۸۶). بحران هویت در ایران امروز، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات اجتماعی جهاد دانشگاهی.
- مسعود نیا، حسین؛ مهربانی کوشکی، راضیه و کیانی، ناهید (۱۳۹۳). بررسی رابطه هویت ملی و قومی (مطالعه موردی دانشجویان دانشگاه تهران)، فصلنامه مطالعات توسعه اجتماعی-فرهنگی، ۳(۲)، صص ۱۶۵-۱۳۹.
- مقیمی، اعظم و امینی، مجید (۱۳۹۱). «بررسی نگرش جوانان یزدی نسبت به مؤلفه‌های هویت ملی و عوامل مؤثر بر آن»، فصلنامه جامعه‌شناسی مطالعات جوانان، ۳(۶)، صص ۱۶۸-۱۵۵.
- ملکشاهی، مالک، قاسمی، یار محمد و گیایوو، قربان (۱۳۹۳). «هویت جمعی خرد و میانی (قومی-قبیله‌ای، ملی) با اعتماد اجتماعی (مورد مطالعه: جوانان تاجیکستان، شهر دوشنبه)»، فصلنامه مطالعات میان فرهنگی، ۹(۲۲)، صص ۱۸۳-۵۹.
- ملکی، امیر و عباس پور، علیرضا (۱۳۸۸). «بررسی جامعه‌شناختی نگرش جوانان نسبت به هویت ملی و مؤلفه‌های آن؛ مطالعه موردی: جوانان ۱۶ تا ۲۹ ساله شهرستان رودسر-استان گیلان»، فصلنامه

- دانش انتظامی، ۱۰ (۲)، صص ۱۷۶-۱۵۹.
- مویر، ریچارد (۱۳۷۹). درآمدی نو بر جغرافیای سیاسی، ترجمه دره میرحیدر، تهران: نشر سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح.
- مهرایی کوشکی، راضیه؛ امام‌جمعه زاده، جواد، مسعود نیا، حسین و ربانی خوراسگانی، علی (۱۳۹۵). «نقش سبک‌های هویتی در تبیین هویت ملی؛ مورد مطالعه دانشجویان دانشگاه اصفهان»، جامعه‌شناسی کاربردی، ۲۷ (۲)، صص ۶۰-۴۳.
- میرحیدر، دره (۱۳۸۵). مبانی جغرافیای سیاسی، تهران: نشر سمت.
- میرمحمدی، داود (۱۳۸۳). گفتارهایی درباره هویت ملی در ایران؟
- نوری، سعید؛ حلاج زاده، هادی و شنوا، معصومه (۱۳۹۷). «بررسی رابطه استفاده از شبکه‌های اجتماعی و هویت ملی دانشجویان؛ مورد مطالعه: دانشگاه پیام نور رشت»، پژوهش‌نامه فرهنگی هرمزگان، شماره ۱۵، صص ۳۱-۸.
- یزدانی، محمود و کاویانی، یونس (۱۳۸۷). «هویت فضایی و شهر از دیدگاه دانش جغرافیا، نشریه علمی آموزشی شهر نگار»، ۸ (۱۴)، صص ۱۹-۱۲.
- Anderson, B (1991). *Imagined communities*, London, UK: Verso Book Berg, L. and Hjerm, M. (2010). 'National identity and political trust', *Perspectives on European Politics and Society* 11: 390-407.
- Cohen, A.P (1996). Personal nationalism: a Scottish view of some rites, rights and wrongs. *Americam Ethnologist*, 23 (4), 1-14.
- Jenkins, Richard (2004). *Social Identity*, 2nd edition London and New York: Routledge.
- Spieberger, Stefan; Ungersböck, Marliese (2005). "national identity", *Internationale Betriebswirtschaft*, international identity seminar
- Tajfel, Henry (1978). *Interindividual behavior an Intergroup Behavior*, London. Academic press.
- Tony yu, Fu-lai & Man Kwan, Diana sze (2008). "Social Consciousness", *Social Identities*, www.Informaworld.com